

Іван Тимів

ЛІТОПИСНІ ДЖЕРЕЛА І ХРОНІКИ ПРО БОРТЬБУ З ТАТАРСЬКИМИ НАБІГАМИ у 1526–1530 рр.

У статті висвітлено боротьбу Польського Королівства і Великого князівства Литовського з татарськими набігами в умовах активізації зовнішньої політики Османської імперії та Кримського ханату. Узагальнено відомості літописів, хронік та інших джерел, що стосуються обставин воєнно-політичних акцій 1526–1530 рр. татарських і турецьких військ в українських землях під владою польського й литовського володарів. З'ясовано стан вивчення цієї проблеми у вітчизняній історіографії. У проблемно-хронологічній послідовності розглянуто передумови, перебіг і наслідки боротьби українських, литовських і польських військових формувань із татарськими набігами в означений хронологічний період.

Ключові слова: джерела, політика, напад, турки, татари, територія, спустошення, битва.

Політичні події останніх п'яти років першої третини XVI ст. підтверджують неминучість продовження татарських вторгнень в українські землі й необхідність збройного протистояння воєнній експансії Криму. Політичні причини агресивної зовнішньої політики Кримського ханату стосовно Великого князівства Литовського (далі ВКЛ) і Польського Королівства полягали в тому, що володіння хана були вельми вразливими з боку українських земель Литовської держави. Будь-який військовий похід із Київщини сягав очаківських улусів. Відповідно знищуючи українські поселення по річках Рось і Тясмин, кримські володарі позбавляли Литву тієї бази, на основі якої литовський уряд міг тиснути на Крим. Важливою складовою кримської політики було також недопущення зміцнення держав навколо себе [32, с. 408].

Мета цієї статті – узагальнити відомості літописів і хронік та інших джерел, дотичних до обставин воєнно-політичних акцій 1526–1530 рр. татарських і турецьких військ в українських землях під владою Польської та Литовської держав. З'ясувати стан вивчення цієї проблеми у вітчизняній історіографії. У проблемно-хронологічній послідовності розглянути передумови, перебіг й наслідки боротьби українських, литовських і польських військових формувань із татарськими набігами в означений період.

Події збройного протистояння ординським вторгненням зазначеного періоду частково уже висвітлювалися у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед українських істориків на цю проблему звернули увагу у своїх дослідженнях Михайло Грушевський [10, с. 31–33], Іван Крип'якевич [17, с. 168], Ярослав Дзира [11, с. 98], Віра Панашенко [26, с. 128], Валентина Крот і Ной Рашба [18, с. 108], Василь Уляновський [27, с. 69–71], Ірина Ворончук [7], Оксана Жук [13, с. 23], Дмитро Вирський [2, с. 36, 238–239, 241–243, 245; 3, с. 172–178], Петро Кулаковський [19, с. 78–81], Борис Черкас [32, с. 408–412; 33, с. 53–59], Віктор Мандзяк [22, с. 22–23, 237–238] та ін. Серед зарубіжних дослідників її торкалися Костянтин Гурський [38, с. 101–102], Станіслав Александрович [44, с. 805], Антоній Валявендер [45, с. 46], Єжи Охманський [43], Павел Юсяк [39, с. 68] та ін.

© Тимів Іван Миколайович – старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини.

Однією із причин ординського наступу на українські землі був особливий соціально-економічний устрій кримських татар. Екстенсивне за своїм характером кочове тваринництво у першій половині XVI ст. становило основу господарства кримської держави, воно було малопродуктивним і перебувало у значній залежності від розмірів площ пасовищ і врожаю кормів. Слабко розвинуте землеробство не могло забезпечити внутрішній ринок продуктами харчування, зокрема хлібом. Тому степовики намагалися захопити якнайбільше територій для пасовищ, а також воєнну здобич, передусім, полонених, яких можна було вигідно продати на зовнішніх ринках (ясир), та встановити контроль над торговельними шляхами. Крім того, кримські хани, вважаючи себе законними спадкоємцями золотоординських володарів, претендували на землі, які раніше належали цим правителям. Таким чином, економічні фактори, примножені зазіханнями Гіреїв на золотоординський спадок, і зумовили ту політичну лінію, яку вело Кримське ханство [31, с. 13].

Здатність держави захищати свої кордони, протистояти зовнішньому наступові значною мірою визначали вплив її володаря на політику правителів сусідніх держав. Саме тому актуальним є дослідження боротьби Польщі й Литви із татарськими набігами в умовах активізації зовнішньої політики Османської імперії та Кримського ханату.

Далекоглядною була й воєнна стратегія Бахчисараю. Відомо, що реальні мілітарні можливості ханів були слабшими в порівнянні з ВКЛ. Загальні мобілізаційні потуги ханату хоча й становили 30-60 тис. воїнів, однак насправді вони були ополченням усіх придатних до війни чоловіків. Реально ж у розпорядженні кримських ханів було щонайбільше 20–22 тисячі війська. Слабка фінансова система унеможливлювала утримання постійних військ. Тому, маючи лише легкоозброєне (лук і шабля) кінне військо, хани не могли застосовувати стратегію захоплення і приєднання чужих територій з утриманням гарнізонів у містах. Для цього в них не було можливостей. Їхня стратегія зводилася до того, щоб частими, іноді навіть щорічними набігами, захоплювати в полон (на одного татарського воїна під час нападів у XV–XVII ст. припадало від 10 до 25 бранців) або знищувати населення Литовської та Польської держав [32, с. 409; 7, с. 129].

Важливу роль в політиці Гіреїв відігравав і османський фактор. Упродовж XVI ст. турки перетворили ханів на своїх намісників (не завжди покірних), турецькі гарнізони значно зміцнили обороноздатність татарських міст. Однак в умовах османського наступу на Угорщину проблемою постав захист турецького правого флангу, який проходив через територію Валахії, Молдавії і Північного Причорномор'я. Саме у цій ситуації Кримське ханство було використане османами для стримування Польщі й Литовської держави, які підтримували Угорщину. Інструментом стримування виступили напади кримців на Україну, які були тоді вкрай вигідні для турків. Вигідною була й присутність османів у татарському війську, яка забезпечувала прибутки від захопленого ясиру. З метою здійснення своїх намірів Сулейман I (1520–1566) у 1526 р. готував великий наступ кримсько-турецьких військ з артилерією на Київ і сусідні міста. Для початку він обмежився низкою грабіжницьких нападів на Україну з метою спустошення території та перевірки обороно-здатності ВКЛ і Польщі. Однак Ольшаницький розгром 1527 р. звів нанівець плани падишаха [32, с. 409–410].

Із кінця 1524 – початку 1526 р. у Кримському ханаті вирувала громадянська війна, що й забезпечило відносний спокій на литовсько-татарському кордоні [33, с. 53]. Однак із призупиненням міжусобиць загроза нового вторгнення степовиків стрімко наростала, що викликало відповідні заходи безпеки з боку Вільно і Кракова на українських землях. У березні шляхта отримала королівський наказ «кінно і збройно готові бути». До того ж, Краків зосередив на Поділлі «декілька тисяч людей на пенязях...». «Тут, – на думку історика Бориса Черкаса, – спрацювали заходи по реформуванню системи фінансування найманців, які були апробовані ще 1525 року. Суть реформи полягала в наступному: війська мали утримуватися з податків, які виплачувалися по землях і воеводствах до рук воеводських комісій. А це, в свою чергу, зробило надходження грошей більш стабільним» [33, с. 54].

Розглядаючи передумови зимового воєнного походу орди 1526/1527 рр., дослідник Петро Кулаковський зауважив наступне: «Щоб недопустити надходження військової допомоги з Польщі та Литви, кримські татари отримали наказ султана здійснити

масштабний похід на князівство. Всупереч традиційній тактиці татар здійснювати свої походи влітку, цей похід розпочався наприкінці грудня 1526 р.» [19, с. 78].

І дійсно, Сулейман I, готуючись до вторгнення в Угорщину і бажаючи утримати Польщу від військової протидії, підштовхував кримського хана до походу на її українські землі [33, с. 53].

Джерельні відомості про події татарських і турецьких набігів 1526–1530 років за своєю об'єктивністю та інформативністю суттєво різняться між собою. Українські літописи подають лаконічніші відомості, тоді як польські хроніки обширніше розповідають про татарські й турецькі вторгнення в українські землі.

Із українських літописів лише «Київський хронограф» [16] славить князя Костянтина Острозького за його перемоги над ординцями й деталізує опис Ольшанської й попередніх битв проти татар. Окремі звістки про боротьбу із татарами

*Рис. 1. Худ. Антоній Залеський. Відбирання ясиру у татар (50х36,5 см.).
Літографія Адольфа Жана Батіста Байо, Париж*

містяться в літописі Яна Бенвільського (1600–1647), який досліджував київський історик Юрій Мицик [23]. Зокрема про перемогу над ординцями на ріці Ольшаниці у літописі мовиться так: «Татаре розгостили у речки Олшаници, а снег на тот час бил великий, на свитаню на татарей ударил и так на них угодил, же ім ани до коней прийти не допустил, поражени били» [23, с. 66].

Цікаві відомості про вторгнення орди в Україну в 1527 році знаходимо в «Літописі Рачинського». На полях рукопису цього літопису є помітка «поражка татаров на Олшаницы», а в тексті сказано: «Лѣта Божого нароженя 1527. Татарове перекопские воевали князство Литовское, и король послал против их воиско литовское, а над воиском гетманом князь Костентина Острозского. Тогда, погонившы, князь Костентин Иванович Острозский з воиском литовским татар побил на Ольшаницы зиме» [21, с. 350].

Із особливою ретельністю вписував у свій твір звістки про боротьбу з татарами й турками автор Острозького літописця, особливо коли справа торкалася участі в цій боротьбі українського населення. Серед таких повідомлень під 1527 р. зазначено: «Того же року князь Костантин у Ольшаници татар побил» [1, с. 62, 126]. Такими ж стислими є повідомлення літописів й про боротьбу з ординцями в наступних роках.

Так, у Євреїновському літописі за 1530 р. читаємо: «Того же лѣта татар побили на Голви (Голтві. – І. Т.) и на Полузари князь Иван Дубровский с пѣнежными (найманями. – І. Т.) людми» [21, с. 460].

Загалом автори українських літописів, зазвичай, у своїх творах повідомляли про вторгнення великих армій 80 і більше тисяч воїнів та середніх військових сил – 20-30 тис., а про напади дрібних загонів чисельністю 100-300 вершників вони не згадували, бо їхні наїзди були настільки звичним і поширеним явищем, що й перерахувати їх було неможливо [6, с. 222].

Детальніше про татарські походи в українські й польські землі розповідають польські хроніки. Зокрема важливі відомості про татарські набіги на Україну знаходимо у творі Бернарда Ваповського (1475–1535), який походив із села Радохінці, що біля Перемишля. Як правник і дипломат, він був близький до королівського двору. Ваповський є автором нарративу з історії Польщі, відомого як «Хроніка Бернарда Ваповського», остання частина якої охоплює події 1380–1535 рр. [46, с. 213, 223–224; 24, с. 432].

Цікаві повідомлення про татарські походи в Україну в XVI ст. зафіксував у своїх творах хроніст Йост Людвік Децій (бл. 1485 – 26. 12. 1545), уродженець м. Віссембурга в Ельзасі. Як виконувач обов'язків дипломата короля Сигізмунда I у маєткових справах, Й. Децій мав доступ до королівського архіву. Більше того, королівський двір довірив йому справу «офіційної історіографії». Цінним джерелом для вітчизняної історичної науки є рідкісний опис успішної військової акції князя К. Острозького проти кримських татар 1527 року. Це яскрава розповідь про перемогу над татарами під Ольшаницею (поблизу Білої Церкви), здобута без польської допомоги. Цей історичний опис Децій видав того ж 1527 р. в Кракові, німецькою мовою в формі листа своєму приятелю з Нюрнберга Вільгельму Вейдольту. «Sendbrief von der grossen schlacht und sigg So Ku Ma. Von Poln volk Sn Lstten am. XVVII tag Januarii des. 1527. Jars mit den unglaubigen Tartern gehabt hat». («Надісланий лист про велику битву та перемогу, що королівське військо польського народу на Литві 27 дня січня 1527 р. з невірними татарами мало»). Основним джерелом для написання «Надісланого листа...», очевидно, була реляція гетьмана К. Острозького королю про розгром кримців [3, с. 172–173; 2, с. 236, 238; 4, с. 211]. Загалом «Надісланий лист...» є цінним нарративним джерелом з військової історії України першої третини XVI ст.

Додатковим джерелом відомостей про Ольшаницький розгром є королівський привілей, наданий К. І. Острозькому 7 серпня 1527 р. на володіння та пільги на торги в отчинних містах (Острозі, Дубні, Рівному, Полонному, Дорогичині, Сатиеві), а також на звільнення від сплати мита на руську сіль, що везли з Коломиї, Долини і Дрогобича в Кременець. У цьому привілеї дослідник Василь Уляновський виокремив певні моменти, які деталізують перебіг походу К. Острозького на татар. По-перше, він відбувся в «нинішню зиму». По-друге, Острозький внаслідок татарського нападу «сам немало шкоду в маєтках своїх поніс». По-третє, учасниками походу з Острозьким були князі Юрій Слуцький та Юрій Радзивіл. По-четверте, число татарського війська визначене у 25 тис. [27, с. 71].

Деякі відомості про битву на Ольшаниці й боротьбу з татарами збереглися в документах, зібраних підканцлером Петром Томіцьким (1464–1535) – Acta Tomiciana [34, № 131, с. 158; 35, № 49, с. 44; № 50, с. 45–46; № 51, с. 46–47; № 56, с. 55–56, № 147, с. 153; 36, № 331, с. 302–303]. Доповнюють їх матеріали міжурядового спілкування, поміщені у збірнику Даріуша Колодзейчика [40, № 22, с. 665–669; № 23, с. 677–678] та інших зібраннях. У збірнику Д. Колодзейчика подано два листи до польського короля Сигізмунда I з 1527 р. Перший – від кримського хана Саадат Гірея, а другий – від його молодшого брата Іслам Гірей солтана. У листах звучать запевнення короля у вірності й дружбі, нагадування про необхідність сплати упоминків, пропозиції єднання для спільної боротьби із московитами. Рельєфним є докір хана Сигізмундові I за спроби порозумітися із ногайцями і спустошення, вчинені в його володіннях підданими короля. «Толко есьми то видел, што люди твои городы мои поламали» [40, с. 668]. Власне згадана претензія й була використана володарем ханату як аргумент для оправдання воєнного походу татар в Польщу в 1527 р.

Згадує про боротьбу з татарами й перемогу українсько-литовських військ на Ольшаниці у своїй промові папі Клементові VIII (Рим, 1527) італійський єпископ Франческо Сперулі. Є звістка про цю подію і в німецькомовній протогазеті «*Neve Zeitung...*» (після 14.02.1527). Повідомляє про битву з татарами на південному кордоні України у своєму творі «*Wojownicy sarmassy*» («Сарматські воївники», (Кельн, 1631) і Шимон Старовольський (1588–1656), де подана біографія К. І. Острозького [4, с. 214, 215].

Чимало відомостей про боротьбу із татарськими набігами знаходимо в польських хроніках. Мартин Бельський (1494–1573 рр.), описуючи події татарського нападу на Холмщину в січні 1527 р., зауважив, що «один із ординських відділів підійшов до Скоківки (село в Польщі на місці, якого пізніше виникло м. Замостя. – **р. родинна власність Замойських.** – **І. Т.**) на Холмщині Щесного Замойського, холмського підкоморія. Мешканці тамошнього замку вийшли назустріч напасникам і відтіснили їх до лісу, що знаходився на острові, оточеному річкою Вепрець і болотом, на яке захисники витіснили нападників й там їх розбили». О. Гваньїні зауважує, що «завдяки морозам, їм скрізь легше ріки та болото пройти» [42, с. 1040; 8, с. 376–377]. Наведений епізод промовисто засвідчує організацію місцевої самооборони в краї.

Не обминув подій ординських набігів у своїй хроніці й Матвій Стрийковський (1547–1593). Хроніст занотував події перемоги К. Острозького над татарами під Вільшаницею 1527 р., невдалий похід польського війська на Очаків 1529 р. та розгром князем Іваном Дубровицьким татар в урочищі Полузорі на Полтавщині [41, с. 394–396]. Про зимове вторгнення ординців у 1527 р. історик так писав: «Року 1527 татари своїми частими набігами спричинили велику шкоду на Русі, Польщі, Литві» [41, с. 394].

Об'ємно висвітлює події 1526–1530 рр. і боротьбу з татарськими набігами й хроніст Олександр Гваньїні (1534–1614). У описі битви під Ольшаницею 1527 р. він цілком наслідує Мартина Бельського. Разом з тим подає маловідомі факти військових зіткнень із татарами в 1528 р. на Поділлі. Докладно розповідає обставини невдалого походу польських загонів на Очаків у 1529 р. [8, с. 376–378]. Підсумовуючи результат перемоги під Ольшаницею, О. Гваньїні, услід за М. Бельським, стверджує, що саме «так Костянтин помстився за сокальську поразку: взяв у полон 700 татар і визволив 40 тис. християнських полонених» [8, с. 377; 42, с. 1040].

Отже, основою джерельних відомостей з історії татарських набігів 1526–1530 рр. є літописні й хронікальні записи, звістки в офіційних урядових документах, привілеях, особистих листах, біографічних творах й періодиці.

У сукупності своїй вони дають чітке уявлення про перебіг боротьби із ординськими набігами. Суттєвим доповненням наявних відомостей могло б бути виявлення й залучення до наукового обігу маловідомих джерел із кримських, польських, литовських і османських архівів.

Розглянувши основні джерела дослідження порушеної проблеми, перейдемо до висвітлення подій, пов'язаних із татарським наступом на українські землі в означений період.

Про появу татарських чапулів у межиріччі Бугу й Вісли улітку 1526 р. повідомляють і давні хроністи, зокрема Бернард Ваповський (1475–1535), який сповіщає про напад татар на Волинь у липні 1526 р., звідки ворог попрямував на Холмщину й Люблінщину. Під час цього походу був знищений Грубешів на Холмщині [46, с. 213; 45, с. 46; 39, с. 68]. Цей великий татарський напад на Україну був організований як диверсія у зв'язку із турецьким наступом в Угорщині. Татари спустошили тоді Волинь, Белзьку й Люблінську землі [34, № 131, с. 158, № 132, с. 158–159; № 133, с. 159, 35, № 50, с. 45–46, № 202, с. 211–213; 46, с. 213; 10, с. 31–32; 37, с. 12].

Такі дії цілком відповідали тактиці ординців, які часто змінювали напрямки набігів. Минаючи потужні оборонні центри, татари захоплювали здобич і часто втікали з нею ще до початку організованої оборони [39, с. 71; 28, с. 155].

На початку 1527 р. за вказівкою султана татарське військо вдерлося в Польщу і ВКЛ, спустошило Белзьке, Люблінське воєводства, а потім через Волинь і Київську землю поверталася до Криму [26, с. 128; 37, с. 12]. Про спустошливі дії татар на теренах Польської Корони в січні 1527 р. короткі відомості знаходимо у хроніста Мартина

Бельського, який фіксує просування нападників углиб польських земель. За Бельським татарське військо (26 тис.) головний удар завдало в околицях Пінська. Звідти татари рушили до Белзького воєводства і в Люблінську землю, де під замком Скоківка один із татарських загонів був розбитий під час збройної вилазки оборонців твердині [42, с. 1040].

Згадка Матвія Стрийковського про полонених християн із Підгір'я є однозначним натяком на перебування ординських чапулів і на теренах Руського та Белзького воєводств. Доказом руйнівного переходу татар і турків згаданими землями є королівські привілеї на тимчасову відміну сплати податків для мешканців спустошених міст краю. Невелике містечко Красне Поле (Нижанковичі) через знищення татарами звільнялося в 1527 р. від усяких податків на 9 років. Аналогічних привілеїв, наданих іншим населеним пунктам, можна навести чимало. У першій третині XVI ст. міщанам Белза ще чотири рази (у 1517, 1519, 1524 та 1527 рр.) доводилося відбивати зі стін фортеці татарські напади [41, с. 394; 25, с. 22].

Якщо взимку 1526/1527 рр. бойові дії проти ординців на території ВКЛ мали локальний характер, під час яких гетьман Костянтин Острозький розбив невеликі загони татар біля Пінська, що з'явилися з метою грабунку, то наступне зіткнення було значно масштабнішим. Тепер ішлося вже про важливу міжнародну акцію: Угорське королівство за умови війни з Туреччиною потребувало допомоги Польщі, а татари мали відволікти сили польського короля, тому й напали на землі ВКЛ і знову дійшли до Пінська, – вважає історик Василь Уляновський [27, с. 69]. Сталося це влітку 1526 року, коли загони татарської кінноти знову шарпали прикордонні землі ВКЛ і Польщі. А наприкінці року велике кримське військо повторило свій напад, спрямувавши його вістря на Волинь і Полісся, і знову в район Пінська [42, с. 55].

Повертаючись до Криму, ординці вступили на терени Київщини, де були зупинені і розбиті військом князя К. Острозького. Місцем Ольшаницької битви з татарами 27 січня 1527 р., на думку джерелознавця Дмитра Вирського, могли бути й околиці м. Вільшана (Городищенський р-н Черкаської обл.), хоча традиційно вважається с. Ольшаниця (Рокітнянського р-ну Київської обл.), над річкою Гороховаткою, притокою Росі [2, с. 241–242].

Історик Борис Черкас вважає, що битва відбулася на р. Ольшаниці неподалік від міста Черкаси. Це місце Острозькому міг підказати учасник битви Остафій Дашкович, який добре знав місцевість [30, с. 62].

Певна невідповідність є і в датуванні Ольшаницької битви. Згідно з Децієм, вона відбулася 27 січня, проте інші джерела називають 5 лютого 1527 року [22, с. 237]. Така розбіжність у датах поки що залишається відкритою до віднайдення додаткових джерел [33, с. 55].

Немає одностайності серед давніх авторів і стосовно чисельності армії вторгнення. Мартин Бельський стверджує, що то було 26-тисячне татарське військо, яке розпочало наступ на Поліссі, а далі ординські загони діяли в Белзькому й Люблінському воєводствах: «Вчинивши чималі шкоди поблизу Пінська, потім прийшли до Белзької і Люблінської земель» [42, с. 1040]. Зазначену чисельність нападників подає у своїй хроніці й Олександр Гваньїні [8, с. 376]. Михайло Литвин указує, що армія кримців налічувала 25 тис. воїнів [15, с. 67]. Матвій Стрийковський стверджує: «Костянтин Острозький із литвою і русаками (українцями) гнали татар за Київ 40 миль, аж на Гольшаницю, яких було із багатьма царевичами 34 тисячі» [41, с. 394]. Сучасні дослідники Василь Уляновський та Борис Черкас подають мінімальну чисельність татарсько-турецького війська (разом із частиною яничарського корпусу – 10 тис.) – 20-25 тис. вершників [27, с. 69; 3, с. 410]. Водночас той же Б. Черкас у іншій праці вказує чисельність нападників 34 тис., а кількість українського війська лише 3,5 тис. [30, с. 62]. Загалом стосовно чисельності військових сил сторін більш слушними є міркування Дмитра Вирського, який вважає найвірогіднішими відомості Франческо Сперулі – 7 тис. литовців проти 20 тисяч татар [2, с. 243; 4, с. 215].

Певні застереження відносяться й до чисельності війська К. Острозького, де також маємо невідповідність. Йост Децій повідомляє про 5 тис. князівського війська, а Михайло Литвин мовить про 3, 5 тис. воїнів [2, с. 176; 15, с. 67]. «Така розбіжність, – на думку

Бориса Черкаса, – виникла, мабуть, тому, що у першому випадку наведено кількість усього війська, що переслідувало ворога, а в другому ж – тільки тих, що билися саме на Ольшаниці» [33, с. 55].

Отже, армія вторгнення, згідно з наведеними джерелами, становила 20–34 тис. воїнів, а сили оборонців краю – 7 тис. воїнів.

Як бачимо, українсько-польське військо князя Костянтина Острозького значно поступалося своєю чисельністю нападникам. До того ж, зібрати необхідні сили Острозькому відразу не вдалося, хоча на його поклик під Острог із максимальною швидкістю почали з'їжджатися надвірні почти (загони) магнатів, навіть Ольбрахт Гаштольд (Гаштовт) (1470–1539), великий литовський канцлер і віленський воєвода, надіслав свій загін, тож набралось 3500 чоловік – стверджує Василь Уляновський [27, с. 215].

Таким чином, Острозькому вдалося досить оперативно сконцентрувати під Острогом військо, сформоване з приватних загонів. Хроніст Матвій Стрийковський подає докладний перелік тих, хто був тоді з гетьманом у поході на татар. «Панове литовські швидко й охоче зібралися разом із волинським лицарством, серед якого найперше князь Костянтин Острозький, гетьман, князі Юрій Семенович Слуцький та Юрій Миколайович Радзвіл, староста гродненський, володимирський князь Федір Сангушко, князі Іван та Олександр Вишневецькі, князь Олександр Чарторийський, Андрій Немирович, воєвода київський, Остафій Дашкевич, староста черкаський і канівський і ще багато панят і шляхти охочої» [41, с. 494]. Отже, керівництво мобілізованих підрозділів складалося майже виключно із представників української військово-політичної еліти.

Отримавши звістку про напад татар, Острозький невідкладно вирушив на Київ, де правдоподібно й відбулося об'єднання військових загонів, очолюваних указаними зверхниками. Знаючи, що татар можна було зупинити лише при поверненні в Крим, князь Костянтин вирушив манівцями («блукав поза шляхами») до Черкас, щоб уже звідтіля вирушити в тил ворога. З Черкас військо гетьмана відправилося до Чорного шляху. Перехід був надзвичайно важким, зважаючи на зимовий час та просування другорядними дорогами. Коні страждали від нестачі фуражу, воїни дуже часто змушені були транспортувати провіант на руках. Діставшись Чорного шляху, військо рушило за татарами, зупиняючись на місцях ночівель татарського табору. Через брак провіанту в їжу почали використовувати коней [19, с. 79].

Аналізуючи перебіг татарського вторгнення взимку 1527 р., історик Дмитро Вирський зауважує, що «рейд татарських військ углиб ворожої території страшний був паралізацією мобілізаційних можливостей збройних сил оборонців країни» [2, с. 241; 4, с. 212]. До того ж, прорив ворога розрізав навпіл країну, і гетьман був змушений йти манівцями [3, с. 175]. Складною справою також було й переслідування ворога взимку та ще й спустошеним краєм, тому наздогнати татар вдалося вже під самим кордоном (за 10 миль від Черкас [3, с. 175].

Описуючи переслідування татар військами К. Острозького, Й. Децій зауважує, що військо гетьмана мало значні труднощі із зимовим одягом та фуражем для коней, доводилося уникати передчасної битви. «Коли вони татарським шляхом йшли й було з наближенням великі спустошення раптово з'явилися» [3, с. 175].

Цей напад кримських татар і турків на ВКЛ узимку 1527 р., за Децієм, був наступним, після поразки угорців під Могачем 1526 р., кроком турецько-татарської агресії. Причому саме зимовий набіг, керований спадкоємцем кримського хана Саадет Гірея I (1524–1532) Малаєм, трактований як порушення усталених «військових звичаїв». Як неправильна та безчесна війна («проти усіх людських міркувань, суворої зими, що в наші дні нечувано»). Децій також указує на специфіку війни, коли супротивник діє стрімкими нападами на землі Корони [2, с. 239; 3, с. 174].

Урешті зимова пора мала свою перевагу: вона дала змогу татарам перейти замерзлими ріками й болотами й дістатися до найбільш неприступних і захищених місць [10, с. 32]. Розвиваючи думку стосовно тактики дій нападників, Йост Децій повідомляє, що татари здійснили швидкий прорив углиб земель ВКЛ, а потім розвернулися й почали повільно відходити, розпустивши широким фронтом чапули, аби вибирати здобич «через їх

кордон [...] на сотню миль зі швидким поспіхом увійшли і раптово на народ напали, назад рухаючись із великою здобиччю худоби та людей безперешкодно відступали», – писав Й. Децій. Це один із перших описів традиційної тактики кримців під час набігу [2, с. 240; 3, с. 174; 4, с. 212].

Саме тоді, коли нападники поверталися з походу, українсько-литовське військо (6–3,5 тис. воїнів), очолюване К. І. Острозьким, наздогнало противника над річкою Ольшаницею на Київщині, недалеко від Білої Церкви, уже на самому кордоні. 27 січня/5 лютого 1527 р. вранці, коли ще не були осідлані татарські коні, гетьман напав на противника, що змушений був оборонятися пішо в глибокому снігу [27, с. 69; 4, с. 212].

Як свідчать джерела, передові загони К. Острозького наздогнали татар у суботу надвечір 26 січня, «до останнього нічного табору татар дійшли й самі цілу ніч неохоче чекали, щоб [останні] підійшли» [3, с. 175].

Ворогуючі сторони простояли всю ніч і весь недільний день. Татари намагалися спровокувати супротивника на передчасні й поспішні дії, переганяючи табуни коней і демонструючи нібито якісь тактичні заходи [19, с. 79; 27, с. 69].

За свідченням Й. Деція, «цілу ніч литвини чекали відсталих. Та й в неділю 27 січня християнське військо не виступило з табору, хоча татари робили спроби спровокувати битву, однак маневри на морозі втомили вершників та їхніх коней і переконали татарське командування в слабкості литовського війська. Відтак ординці стали табором на ніч зовсім недалеко (за півмилі, себто десь за 3-4 км) від війська К. Острозького» [2, с. 243; 4, с. 212–213].

Бойові дії розпочали військові підрозділи К. Острозького. Перебіг битви, за свідченням Й. Деція, відбувся так: на світанку, у темряві, гетьманське військо вийшло із табору і зуміло заскочити суперника зненацька. Татари пару від спітнілих коней прийняли за туман, а гомін в інших місцях вважали за переміщення своїх відділів. К. Острозькому вдалося нав'язати ворогу свій план битви. Раптовість нападу не дала змоги татарам вишикуватися у бойові порядки, частину кримців удалося навіть відрізати від їхніх коней, що уже було успіхом, бо татарин без коня – невправний воїн. Проте найбоєздатніші сили татар чисельністю 5 тис. вершників таки зуміли згуртуватися навколо свого вождя й учили впертий опір. Битва тривала весь день. «Аж доки вони [християни] сам загін зовсім оточили і зрештою з юним ханом і їх панамі цілком перебили [2, с. 243; 3, с. 176; 4, с. 213]. Царевич Малай потрапив у полон і був страчений із наказу князя К. Острозького [22, с. 237]. Деяку допомогу військовій К. Острозького надали й татарські бранці: «кращі з них почали намагатись [...] звільнитися і також билися» [3, с. 176].

Отже, розколовши татарські сили навпіл, гетьман К. Острозький розгромив ординців, завдавши їм нищівної поразки. Й. Децій із цього приводу писав так: «Розділені від Христа вірних атаковані [були] і на смерть биті були» [3, с. 176]. Поданий хід Ольшаницької битви 27 січня 1527 р. узгоджується також із результатами досліджень інших вітчизняних істориків. Згадана баталія була однією з найбільших перемог князя К. Острозького над татарами [19, с. 79–80; 27, с. 69].

Утрати татар на полі бою, за Стрийковським, становили 24 тисячі воїнів. Поміж ординцями було багато турків із перекопським воєводою Ібрагімом [41, с. 394]. Дещо меншу чисельність утрат ханського війська підтверджує «Свєреїнівський літопис», у якому читаємо: «Лѣт божия народження 1527. Побил в зимѣ татар князь Костянтин Остроский 20 000 на Алшаницы велми с мальми людми» [21, с. 405]. Таку ж чисельність побитих подає й Шимон Старовольський у своїх «Сарматських войовниках» [4, с. 215].

Указаній чисельності не суперечить і повідомлення Деція, згідно з яким у битві загинуло 20 тисяч вояків. Але ці втрати, на думку Дмитра Вирського, стосуються, мабуть, обох сторін. Про загиблих в армії переможців джерела мовчать. Великою була й кількість полонених татар. Захоплено майже 20 тис. коней ворога. Відбито й 40 тис. «голів» своїх. «У цій битві було понад 20 тис. вбитих; також велика кількість бранців; майже 20 тис. коней ворога захопили. Уся здобич (людей та худоби), близько 40 тисяч голів, було знову зроблено [бранцями] і звільнено», – пише Децій [3, с. 176]. Аналогічна картина втрат простежується й у працях пізніших дослідників [14, с. 26; 17, с. 168; 11, с. 98]. Оскільки поняття здобич об'єднувало й людей, і худобу, які були обчислені за

кількістю голів, то реально звільненого ясиру було, мабуть, не 40 чи 80 тис., а 20 тис. осіб.

Наші міркування стосовно ясиру не суперечать і думці учених, зокрема історик Дмитро Вирський висловив таке застереження щодо показників людських утрат у війні з татарами: «До цієї кількості (40 тис.) зараховано не тільки невільників, а й худобу і звільнених татарами одноплемінників. Ця обставина ставить під сумнів традиційно великі (понад 50–100 тис.) втрати української людності під час татарських набігів» [2, с. 243, 245]. Зрештою татарське військо не було настільки чисельним, щоб бути спроможним виводити до Криму таку значну кількість людей, як подають тогочасні джерела [7, с. 128].

Отже, найважливішим у цій військовій акції було звільнення великої кількості бранців. А наведені О. Гваньїні кількісні показники 40 тис., а М. Стрийковським – 80 тис. слід вважати значно перебільшеними й необ'єктивними [8, с. 377; 41, с. 394]. До прикладу, наведемо висловлювання М. Стрийковського стосовно звільненого полону: «Християн обох статей з Русі, Поділля і Підгір'я відбили 80 тисяч» [41, с. 394]. Більш правдоподібним виглядає повідомлення Яна Бенвільського, який сповіщав: «Християн 14 тисячей одгромъленых било» [23, с. 66] (*Рис. 1*).

Під час звільнення ясиру, зауважує Василь Уляновський, серед невільників виявилось дуже багато дітей, котрі перемерзли, не вистачало харчів, тому із полонених татар залишили 6-7 тис., а інших убили. Дослідник Петро Кулаковський вважає, що кількість залишених зайд була значно меншою. «Полонених татар переважно вбили, залишивши 600 чи 700 осіб знатного походження». Нестача харчів змусила українсько-литовське військо вдатися до крайніх заходів – більшу частину полонених татар було перебито. «З бранців, зауважує Децій, лише шість або сім сотень відібрали, а інших вбити мусили» [27, с. 69; 19, с. 79–80; 2, с. 245; 3, с. 177]. Такий перебіг подій засвідчено й іншими джерелами, зокрема матеріалами із коронної канцелярії [35, № 49, с. 44; № 50, с. 45–46; № 51, с. 46–47; № 56, с. 55–56].

Непростою була й доля переможців. Усі панські вози (чотириста возів, на яких стояли юрти, що залишилися від татар) були використані для перевезення малих дітей і хворих. Цей вчинок гетьмана й панів, котрі звільнили теплі карети дітям-бранцям, Децій вважає шляхетним. Через сильний мороз і важку дорогу не витримували коні, й транспорт доводилося штовхати вручну. Так переможці рухалися 10 миль (бл. 200 км), аж поки з'явилися поселення, які могли забезпечити військо й табір провізією. Як саме завершилося повернення українсько-литовських військ додому, невідомо, бо реляція гетьмана К. Острозького королю, яка лягла в основу розповіді Деція, була відправлена ще під час походу. Після перемоги над ординцями князь Костянтин Острозький у супроводі 700 полонених татар прибув до короля у Краків, де його зустріли з великими почестями. Усього за своє життя, він отримав 33 перемоги над татарами [19, с. 79–80; 2, с. 245; 3, с. 177; 33, с. 56; 4, с. 213–214].

Рештки татарсько-турецького війська були переслідувані військовими відділами К. Острозького. Про це у хроніці Матвія Стрийковського зберігся такий запис: «А старші царевичі Обускак солтан, Дзіусуб-солтан та Кохочук-бей із не чисельним загоном утекли. Окремі татарські загоны були розбиті Юрієм Семеновичем, князем Слуцьким біля Канева. А поблизу Черкас татар розгоромив Остафій Дашкевич» [41, с. 394; 29, с. 62]. На наш погляд, наведене твердження хроніста викликає деякі застереження, адже виснажене важким зимовим рейдом і самою битвою малочисельне військо Острозького (3, 5–7 тис. воїнів), яке теж зазнало втрат у битві, неспроможне було ще й на тривале переслідування ворога.

Більш вірогідними виглядають спостереження історика Б. Черкаса, який прийшов до висновку про те, що гетьман К. Острозький ще на початковому етапі переслідування татар відправив на перехоплення ординців у район Черкас окремі корпуси свого війська під орудою О. Дашковича. «Задля більш швидкого пересування і намагаючись відрізати кочівникам шлях, Острозький, судячи з усього, вислав у обхід саме ті 1500 вояків, що їх не врахував Литвин. На чолі цього корпусу були О. Дашкович і князь Ю. Слуцький» [33, с. 55]. Але тоді виходить, що згадані керманічі не брали участі в Ольшаницькій битві. Остаточно з'ясувати обставини цих подій дасть змогу виявлення й залучення нових джерел з історії битви на Ольшаниці.

Отже, перемога українського гетьмана над татарами 27 січня 1527 р. біля села Ольшаниця, здобута без допомоги польських військ, є проявом боєздатності українського війська й таланту полководця князя Костянтина Івановича Острозького, військова тактика якого на практиці довела свою ефективність.

У 1528 р. татари вчинили новий набіг на Поділля. Їхній відділ чисельністю 1000 воїнів був розгромлений польськими жовнірами під Кам'янцем-Подільським [10, с. 32]. Здобули цю перемогу королівські ротмістри [Юрій] Язловецький (1510–1575) і Стрицький [8, с. 377; 12, с. 98].

Специфікою української самооборони було те, що на Волині основну роль у захисті від татарсько-турецьких вторгнень виконувала шляхта, а на Поділлі й Київщині – міщани й козаки, які часто вдавалися до наступальних дій [31, с. 19]. Тому у відповідь на вторгнення ординців наприкінці того ж 1528 р. був організований похід польських і руських (українських) кіннотників під Очаків. Очоловали виступ хмельницький староста Предслав Лянцкоронський і черкаський староста Остафій Дашкович [23, с. 66; 14, с. 26]. Акція відбулася за підтримки вінницького і брацлавського старости К. Острозького. Чисельність польсько-руських сил, за даними О. Гваньїні, становила понад десяток сотень кінноти, тобто більше тисячі вершників. Уточнюючи кількість учасників рейду, Йоган Енгель каже, що у цьому загоні було більше як 1300 воїнів. Вони тричі вступали в бій із татарами і три рази виходили із двою переможцями. Ними було забрано додому бл. 30 тис. худоби та 500 коней. Ці відомості повторено Денисом Зубрицьким у його праці з історії Галицької Русі [46, с. 223–224; 8, с. 377; 12, с. 98]. «Причетність К. І. Острозького до цього походу, – зауважує історик Петро Кулаковський, – свідчить про кристалізацію в його помислах нової тактики боротьби з татарами – здійснення походів на татарські населені пункти з метою знищення організаційної та сировинної бази їхнього війська» [19, с. 80].

На думку історика і дипломата Сигізмунда Герберштейна (1486–1566), К. І. Острозький витворив власну тактику боротьби з татарами. Він переймав їх на зворотному шляху, коли нападники були обтяжені вантажем награбованого, мали цілий обоз бранців і не могли швидко пересуватися. Суть його тактики в наступному: коли татари вагаючись йшли грабувати, К. Острозький одразу не нападав, а переслідував їх, обтяжених здобиччю. Коли ж татари добиралися до безпечного місця й зупинялися на перепочинок, князь із Острога вже чекав їх зі своїми воїнами. У ніч перед битвою гетьман забороняв їм розводити вогнища. Татари вважали, що їх переслідувачі залишалися далеко позаду, відпускали коней на пасовисько, різали худобу, бенкетували й засинали. Лише тоді К. Острозький з першими променями сонця віддав наказ про атаку татарського табору [9, с. 188; 27, с. 70; 19, с. 80–81].

У 1529 р. татарські загони знову вторглися в Белзьке воєводство, пограбували околиці Сокаля, захопили чималий полон і безкарно відійшли [26, с. 128]. Відбувся новий рейд польського війська на Очаків на початку серпня 1529 р., але він закінчився невдало для поляків [12, с. 98; 10, с. 32; 18, с. 108; 22, с. 22]. Похід тисячного загону кінноти очолили ротмістри [Юрій] Язловецький, [Микола] Сенявський, [Юрій] Лятальський та інші, які з військом стояли на подільському кордоні. Сутічка із татарами відбулася вже у самому Очакові, куди поляки, визнавши свою помилку, були запрошені солтаном Ісламом. Їм довелося повернути татарам захоплених коней та іншу здобич і відходити з нічим [8, с. 377–378]. Про цю невдачу поляків хроніст М. Стрийковський зауважив: «Року 1529-го Осман цар татарський в полях під Очаковом упіймав наших Миколу Сенявського, гетьмана коронного, Юрія Лятальського, та багатьох інших ротмістрів з їхніми ротами. Після переговорів частина полонених мусила викупитися, а інших продали туркам» [41, с. 395]. Полонені ротмістри пробули в неволі до 1533 р. [22, с. 23].

Деяко по-іншому пояснює обставини цього походу історик Б. Черкас, який вважає, що це була цілеспрямована допомога Іслам Гірею, а не похід за здобиччю. Трапилося так, що загін у тисячу вершників, посланий з Вінниччини і Брацлавщини на допомогу Іслам Гірею, не знаючи, що той уже сидить в Очакові, напав на його людей, які пасли стада в степу, і багатьох вбили, а потім самі потрапили в полон до Іслам Гірея [29].

На нашу думку, в умовах можливого набігу ординців зі степу (татари ніколи не

дотримувалися укладених угод) це був вельми необачний учинок навіть за умов хиткого примирення, коли солтан Іслам Гірей і король Сигізмунд I тимчасово заприятелювали, адже незахищеними залишилися бойові позиції на кордоні.

Про воєнні дії українського війська проти степовиків у 1530 р. знаходимо звістку в «Літописі Рачинського»: «Лѣта Божого нароження 1530. Того же року татарове прьходили у Литву, которые суть побиты от жольнеров, пѣнежных (*найманых*. – **І. Т.**) людеи, над которыми был гетманом князь Иван Дубровицкий, а побито их на врочыщах на Гольвѣ и на Полозорьи» [21, с. 351].

Битва з ординцями, що відбулася на річці Голтві (*Полтавщина*. – **І. Т.**) і на Полузари (*урочище*. – **І. Т.**) [5, с. 91; 22, с. 83], знайшла відгомін у інших літописних джерелах, зокрема в Ольшевському літописі та Літописі Археологічного товариства.

Ольшевський літопис повідомляє, що «у тому році пан Андрій Немирович, воевода київський і князь Иван Дубровицький (*р. н. невід.* – *квітень 1549, князь* із роду Гольшанських, походив із с. Дубровиця, що на Волині. – **І. Т.**), з дворянами побити татар на Голтві й Полюжній» [21, с. 469]. У доповненнях до Літопису Археологічного товариства знаходимо таку звістку про осіннє вторгнення орди: «Місто и замок Виленский горѣл лѣта Божя наро-ження 1530 году. Того ж году татаров побито на Голтве, а тогда был князь Иван Дубровицкий» [21, с. 293]. Залишив згадку про цю подію й хроніст М. Стрийковський: «Того ж року татари вторглися до Литви, яких князь Иван Дубровицький з лицарством литовським розбив в урочищі Полузорі і здобич усю відібрав» [41, с. 396].

За іншими джерелами, події осіннього набігу татар у 1530 р. розгорталися так: наприкінці вересня – на початку жовтня 1530 р. солтан Іслам вислав на прикордонні землі відділ із 650 вершників для грабунку. Навздогін ординцям виступили А. Немирович (1462–1541), гетьман польний, та Остафій Дашкович (1455–1535), староста черкаський і канівський із військом 1500 воїнів. Вони наздогнали нападників на Полтавщині і розбили ворогів біля урочища Півозеро. Тим часом на Волині татарські чапули погромив син Костянтина Острозького – Ілля [36, № 331, с. 302–303; 10, с. 33; 44, с. 805].

Отже, осінній набіг татар у 1530 р. зачепив українські землі Полтавщини й Волині, але він не був таким масштабним, як похід 1527 р. Напад переслідував суто грабіжницьку мету. Незначна кількість нападників забезпечила чисельну перевагу українсько-польським відділам, які успішно впоралися з ординським чапулом.

У цілому оборона південного кордону ВКЛ і Польщі забезпечувалася за рахунок воєнних контингентів із числа місцевого українського населення, що складалося з загонів шляхти, міщан, бояр, «служебних» татар і козаків. Українське військове ополчення стояло гарнізонами в містах, організовувало походи на чапули степовиків, утримувало сторожові пости далеко в степу, ремонтувало місцеві фортифікації [31, с. 19] тощо.

Загалом напади степовиків на українські землі були вигідні й туркам, особливо в період активізації османської зовнішньої політики. Тому часто практикувалися спільні турецько-татарські походи. За спостереженнями історика Бориса Черкаса, «у період із 1524 по 1532 рр. пряма участь турецьких вояків у нападах на Україну досягла свого апогею, що обумовлювалося широкомасштабним наступом Османської імперії на Угорщину й Австрію» [32, с. 411]. Лише наростання внутріполітичної боротьби за владу в Криму дещо ослабило татарський натиск на Україну [10, с. 32]. Однак у підсумку ординські наїзди досягли своєї цілі: спустошення українських земель, значні людські жертви і знищення багатьох міст призвели до того, що край (Київщина, Поділля, Волинь) перестав виконувати роль надійного щита з боку степу, що зумовило поширення татарської експансії на литовські, білоруські й польські етнічні землі. ВКЛ втратило контроль над сухопутними й морськими відрізками Великого Шовкового шляху, що вели через Крим до Європи. Одне із відгалужень цього шляху

* Зазначене літописем урочище Гольвѣ означає назву села Голтва Козельщанського району на Полтавщині, де восени 1530 р. відбувся бій із татарами. Це поселення розташоване на правому березі однойменної річки Голтви (інша назва Говтва) в місці її впадіння в ріку Псьол [Голтва // Електронний ресурс. – Режим доступу // wikipedia.org/wiki].

проходило через Кам'янець, Вінницю, Брацлав до Польщі, а інше прямувало до Києва як перевалочного пункту [32, с. 405, 406].

Розглянутий джерельний матеріал дає підстави зробити висновок про те, що у досліджуваний період відбулося щонайменше п'ять татарських нападів на українські землі Польського королівства і ВКЛ (у 1526, 1527, 1528, 1529, 1530 роках). Основними районами спустошливих дій ординців були Волинь, Поділля, землі Руського воєводства. Боротьба з татарськими нападами тривала. Часті зіткнення кримців із українським осілим населенням призводили до масових демографічних втрат серед останнього і послаблення можливості ефективного захисту Польщі і ВКЛ. Сусідство Литовської держави зі Степом змушувало уряд Литви проводити активну зовнішню політику з Кримським ханатом і кочовими ордами. Спонукальним мотивом до її поживлення стала активізація татарських нападів на ВКЛ та Польське королівство та посилення військово-політичного втручання у відносини між ВКЛ, Польською Короною та Кримським ханством Османської імперії. Зазначені чинники висували на перший план потребу організації ефективної оборони. Важливу роль в організації мобільного опору татарським нападам відіграв гетьман Костянтин Острозький, який завдавав ординцям нищівних ударів під час їхнього відступу до Криму, продемонструвавши високі бойові якості і незламність духу українського війська. Успіхи князя Костянтина Острозького під Ольшаницею в січні 1527 р. разом із перемогами над нечисленними грабіжницькими загонами ординців зводили нанівець османські й татарські плани широкомасштабного вторгнення в Україну, виснажували сили ханського війська. Цьому сприяли й відплатні походи козацьких і польських військ у володіння хана, які, однак, не завжди були успішними, а інколи навіть провокували нові набіги ординців. Особливістю турецько-татарських військово-політичних взаємин зазначеного періоду була активна участь турецьких відділів у військових акціях татарських військ на українських землях, обумовлена османським наступом у Європі.

1. Бевзо О. А. Львівський літопис (Ісписаніє літом от рожества Христо-ва[...] року і по нім імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібнії вибрані). Джерелознавче дослідження / О. Бевзо. – К.: Наукова думка, 1970. – 198 с.

2. Вирський Д. С. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.): У 2-х ч. Ч. 1/ Д. Вирський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 326 с.

3. Вирський Д. С. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.): У 2-х ч. Ч. 2: (Додатки) / Д. Вирський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 175 с.

4. Вирський Д. С. Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. Й. Л. Деція / Д. Вирський // Український історичний журнал. – К., «Дієз продукт», 2008. – № 5. – С. 210–216.

5. Ворончук І. О. Українські літописи про втрати українського населення в результаті татаро-турецької агресії протягом XVI – першої половини XVII ст. / І. Ворончук // Житомирщина на зламі тисячоліть. – Житомир: М.А.К., 2000. – Т. 21. – С. 86–94.

6. Ворончук І. О. Історична демографія України XVI–XVII ст.: стан і перспективи дослідження / І. Ворончук // Українознавство. – К., 2005. – Ч. 4. – С. 220–224.

7. Ворончук І. О. До проблеми чисельності людських втрат Волині внаслідок татарських нападів протягом XVI – першої половини XVII ст. / І. Ворончук // Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ «Старий Луцьк». – Луцьк, 2011. – С. 128–146.

8. Гваньїні О. А. Хроніка Європейської Сарматії / О. Гваньїні // Упорядник о. Ю. Мицик. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1007 с.

9. Герберштейн С. Записки о Московии / С. Герберштейн / Под редакцией В. Л. Янина]. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – 430 с.

10. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. VII: Козацькі часи до року 1625 / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – 624 с.

11. Дзира Я. І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського / Я. Дзира // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 83–102.

12. Енгель Й. Х. Історія України та українських козаків / Й. Енгель // Упорядник Т. Чугуй. – Харків: Факт, 2014. – 640 с.
13. Жук О. М. Татарське спустошення українських земель у 1482–1569 рр. як гальмівний фактор їх колонізації / О. Жук // Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки / [редколегія: В. К. Баран та ін.]. – Вип. 3. – Луцьк: ВНУ, 2010. – С. 20–25.
14. Зубрицкий Д. І. Галицкая Русь въ XVI столѣтіи / Д. Зубрицкий // Чтенія въ императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ. – М. : Университетская типографія, 1862. – Кн. 3. – С. 1–84.
15. Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян / М. Литвин. – М. : Издательство МГУ, 1994. – 151 с.
16. Київський хронограф // Інститут Рукопису НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 171. – Арк. 593 зв. – 595 зв.
17. Крип'якевич І. П., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич та ін. / Упорядник Б. Якимович. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
18. Крот В. А., Рашба Н. С. Боротьба населення України проти турецько-кримських завойовників наприкінці XV – в першій половині XVI ст. / В. Крот, Рашба Н. // Український історичний журнал. – 1983. – № 5. – С. 101–110.
19. Кулаковський П. М. Князь Костянтин Іванович Острозький і оборона українських земель від татарської агресії (кінець VI – перша третина XVI століття) / П. Кулаковський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2011. – Вип. 18. – С. 67–83.
20. Летопись событий в Южной Руси / Под редакцией В. Б. Антоновича // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России. – К., 1888. – 323 с.
21. Лѣтописецъ Великаго князства Литовскаго и Жомойтскаго // ПСРЛ. – Т. 17: Западнорусские летописи / Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова. – 1907. – 648 с.
22. Мандзяк В. П. Битви української середньовічної та ранньомодерної історії / В. Мандзяк : довідник. – Львів : Літопис, 2011. – 430 с.
23. Мицик Ю. А. Літопис Яна Бінвільського / Ю. Мицик // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Історичні науки. – Т. 20. – Ч. 2. – К., 2002. – С. 60–77.
24. Мицик Ю. А. Ваповський Бернард та його хроніка / Ю. Мицик // Енциклопедія історії України: Том 1: А–В / Редколегія: В. А. Смолій (голова) та інші. НАН України. Інститут історії України. – К., : Наукова думка, 2003. – 688 с.
25. Омельчук Б. А. Організація оборонних міст Руського і Белзького воєводств на «татарських шляхах» у другій половині XV–XVI ст. / Б. Омельчук // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – Вип. 1. – С. 15–24.
26. Панашенко В. В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. / В. Панашенко // Феодалізм на Україні. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 114–132.
27. Ульяновський В. А. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький / В. Ульяновський. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 168 с. – (Серія «Видатні постаті Острогіани». – Вип. 2).
28. Хензель В. Проблема ясыря в польско-турецких отношениях XV–XVII вв. / В. Хензель // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. М., 1979. – С. 147–158.
29. Черкас Б. В. Політична криза в Кримському ханстві і боротьба Іслам-Гірея за владу в 20-30-х роках XVI ст. / Б. Черкас // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. – К., 2000. – С. 97–118.
30. Черкас Б. В. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. / Б. Черкас // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 53–67.
31. Черкас Б. В. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханством (1502–1540) / Б. Черкас // Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Б. Черкас; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – 22 с.
32. Черкас Б. В. Боротьба за Україну між Великим князівством Литовським і

Кримським ханатом на переломі XV–XVI ст.: причини, передумови, наслідки / Б. Черкас // Terra cossacorum: студії з давньої історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, проф. Валерія Степановича Степанкова. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – С. 404–414.

33. Черкас. Б. В. Ольшаницька битва 1527 р. / Б. Черкас // Україна в Центрально-Східній Європі: Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 8. – С. 53–59.

34. Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi eius nominis Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae. T. 8: 1526 / per Stanislaum Gorski, red. Tytus Działyński. – Posnaniae : Biblioteka Kornicka, 1860. – 390 p.

35. Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi [...] – T. 9 : 1527. – Posnaniae : Bibliothecae Kornicensis, 1876. – 362 p.

36. Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi [...]. – T. 12: 1530. – Posnaniae, Biblioteka Kornicka, 1906. – 435 p.

37. Baranowski B. *Chłop polski w walce z Tatarami* / B. Baranowski. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1952. – 81 s.

38. Górski K. Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów/ K. Górski // Biblioteka Warszawska. – 1891. – Roczn. 52. – T. III. – Zesz. 1. – S. 93–109.

39. Jusiak P. Najazdy tatarskie na ziemię chełmską i lubelską w XV i pierwszej połowie XVI wieku oraz ich skutki / P. Jusiak // Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne. – T. V. – Zamość-Luck, 2008–2010. – S. 57–73

40. Kolodziejczyk D. The Crimean khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (XV–XVIII century): a study of peace treaties followed by annotated documents / D. Kolodziejczyk. – Leiden-Boston: E. J. Brill, 2011. – 1109 p.

41. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa : nakładem Gustawa Leona Glücksberga, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1846. – T. 2. – 572 s.

42. Kronika Marcina Bielskiego / wyd. K. J. Turowski. – Sanok : Druk Karola Pollaka, 1856. – T. II (Ks. IV, V). – 1222 s.

43. Ochmański J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów krymskich XV–XVI wieku / J. Ochmański // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – 1960. – T. V. – S. 161–398.

44. Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977. – T. XXII/4. – Zeszyt 95. – S. 803–808.

45. Walawender A. Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1587/ A. Walawender. – Cz. II: Zniszczenia wojenne i pożary. – Lwów, 1935. – 299 s.

46. Wapowski B. Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedr. krakowskiego część ostatnia, czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535) / B. Wapowski // Z rękopismu będącego własnością hr. Wiktora Baworowskiego wyd., zycorysem Wapowskiego i wyjątkami z współczesnych historyków objaśnił J. Szujski, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności, 1874. – 363 p. – (Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Nr. 2.), (Scriptores rerum Polonicarum, Nr. 2.).

Иван Тымив

ЛЕТОПИСНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ХРОНИКИ О БОРЬБЕ С ТАТАРСКИМИ НАБЕГАМИ В 1526–1530 гг.

В статье освещено борьбу Польского Королевства и Великого княжества Литовского с татарскими набегами в условиях активизации внешней политики Османской империи и Крымского ханата. Обобщено сведения летописей, хроник и других источников, имеющих отношение к обстоятельствам военно-политических акций 1526–1530 гг. татарских и турецких войск в украинских землях под властью польского и литовского монархов. Выяснено состояние изученности данной проблемы в отечественной историографии. В проблемно-хронологической последовательности рассмотрено предпосылки,

ход и следствия борьбы украинских, литовских и польских военных формирований с татарскими набегами в определенный хронологический период.

Ключевые слова: источники, политика, нападение, турки, татары, территория, опустошения, битва.

Ivan Tymiv

Historical Sources and Chronicles

about the Struggle against the Tatar invasions in 1526–1530

The article represents The Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania struggle against the Tatar invasions under the circumstances of the Ottoman Empire and the Crimean Khanate foreign policy activation. It is generalized the information of the historical sources, chronicles and the other sources that concern the circumstances of the war and political move in 1526–1530, the Tatar and Turkish troops at the Ukrainian lands headed by the Polish and the Lithuanian lords. It's found out the condition of this problem investigation in the domestic historiography. Preconditions, course and consequences of the Ukrainian, Lithuanian and Polish troops struggle against the Tatar invasions are represented in the chronological order.

The social, economical and political causes of the Golden Horde attack to the Ukrainian lands are determined. The Ottoman feature played the important role in the Hireys' policy. The Crimean Khanate was used by the Ottomans to withhold Poland and Lithuanian state, which supported Hungary.

The article also finds out the war strategy of Bakhchysaray which aimed to capture or destroy the population of Lithuanian and Polish states with the frequent and sometimes even yearly invasions.

It is also proved that the facts about the events of Tatar and Turkish invasions in 1526–1530 are quite different in their objectivity and informativity. The Ukrainian historical sources represent more laconic information when the Polish chronicles give more details about the Tatar and Turkish invasions to Ukrainian territory .

The result of the investigation shows that Tatars made at least 5 attacks in 1526–1530. The largest of them was the winter Khanate army campaign in January 1527, the result of which was the rout of the Horde army on the river Olshanytsia. Headed by the hetman Kostyantyn Ostrozkiy, the Ukrainian and Lithuanian troops, got the victory. During the invasions the lands of Volyn, Podillya and Ruska province were the most devastated. The special feature of this campaign was the active participation of the Turkish army in the military moves of the Tatar troops at the Ukrainian lands. It gave Turks the considerable profit from the sale of the captives.

The positive feature of the struggle against the Tatar invasions was the fact that the organized and active resistance to the invaders destroyed the Ottomans' and Tatars' plans as for the invasion to Ukraine.

The negative consequence of the Tatar invasion was the devastation of the Ukrainian territory. A good deal of human victims and a lot of cities destructions led to the point that the region (Kyivshchyna, Podillya, Volyn) stopped to be the effective defence from the side of the steppe.

Key words: sources, policy, invasion, Turks, Tatars, territory, devastation, battle.